

AZ IDENTITÁSPOLITIKA KÉT GYÖKERE HEGELNÉL¹

FÜLÖP ENDRE

A hegeli politikafilozófia legfontosabb és legnagyobb hatású szöveghelye *A jogfilozófia alapvonalai* mellett *A szellem fenomenológiájának* az a fejezete, amely a magyar kiadásban az *Uralom és szolgaság* címet viseli. Az alábbiakban arra a kérdésre keresem a választ, hogy vajon ez a két szöveg együtt koherens politikafilozófiai rendszert alkot-e, azaz az úr és a szolga dialektikájaként ismertté vált hegeli narratíva előfeltevéseiben és üzenetében illeszkedik-e *A jogfilozófia alapvonalainak* alapstruktúrájához.

Ezt a kérdést, bár meglehetősen kézenfekvőnek tetszik, meglepően kevesen tették fel. Ennek oka mindenekelőtt az lehet, hogy a hegeli politikafilozófia (egyéb tekintetben akár kifejezetten ihletett) értelmezői a két szöveg egyikét vagy másikat egyszerűen ignorálják. Charles Taylor *Hegel és a modern társadalom* című kötetében mindössze egyetlen zárójeles megjegyzés erejéig kerül említésre az úr és a szolga viszonyának hegeli problémája.

[TAYLOR, 1979:57] Alexandre Kojève viszont úgy írt – egyébként hasonlóan fontos – könyvet az úr-szolga dialektikáról, hogy a *Jogfilozófiával* való kapcsolat kérdését fel sem veti. [KOJÉVE, 1980]

Mások nem hagyják figyelmen kívül a két szöveg egyikét sem, ám viszonyukban nem fedeznek fel semmiféle problematikus mozzanatot. Kézenfekvő példa erre Karl Popper, aki *A nyitott társadalom és ellenségei* című művében Hegelt határozottan az utóbbiak, azaz a nyitott társadalom ellenségei közé sorolja, s gondolkodását a modern totalitárius filozófiák, különösképpen pedig a fasizmus előfutáraként határozza meg. Ennek megfelelően Popper a hegeli szövegekben kizárólag a totalitárius tanokat idéző mozzanatokra érzékeny. Mivel ilyeneket nemcsak a *Jogfilozófiában* vél bőséges számban találni, hanem a *Fenomenológia* úr-szolga viszonyának leírásában is, nem lát semmi összeegyeztethetlent a hegeli politikafilozófia e két meghatározó

szövegében. „Hegel rámutat arra – írja –, hogy ekképpen minden személyes kapcsolatot az úr és a szolga, az uralkodás és az alávetettség alapvető viszonyára redukálhatunk. Mindannyiunknak arra kell törekednie, hogy érvényre juttassa önmagát, és az, akinek hiányzik a megfelelő természete, tettekézsége és általános képessége arra, hogy megőrizze saját függetlenségét, szolgaságra kell hogy süllyedjen.” [POPPER, 2001:205] „Ennélfogva az uralkodás és a szolgaság [...] a totalitárius gondolkodás »alkotóelemévé redukálódik«. [...] Az az elmélet – folytatja Popper –, amelyre Platón és Hegel gondol, és amely később másoknál [ti. a fasizmusban] is oly népszerűvé vált, úgy szól, hogy akik felsőbb hatalmaknak behódolnak, vagy akik ahelyett, hogy a halált választanák, megadják magukat egy fegyveres banditának, azok természetüknél fogva »született szolganép«, nem is érdemelnek jobb sorsot. Szilárdan állítom, hogy ezt az elméletet csak a civilizáció legelszántabb ellenségei hirdetik.” [POPPER, 2001:596] Anélkül, hogy a popperi Hegel-interpretáció részleteinek vizsgálatába bocsátkoznánk, annyit talán megkockáz-tathatunk, hogy a hegeli úr-szolga dialektikának ez a drasztikusan leegyszerűsítő olvasata nem kielégítő kérdésünk megválaszolása szempontjából. Másképpen fogalmazva: Popper (legalábbis vitatható) állítása, miszerint a *Jogfilozófia* és az úr-szolga fejezet gondolatai egyaránt és egyformán csakis a modern totalitárius gondolkodás kiinduló-pontjaként értelmezhetőek, hiszen mindkettő közvetlen

módon torkollik a modern totalitárius tanokba, nem elegendő ahhoz, hogy a kérdésünk tárgyát képező viszonyt elintézettnek tekinthessük.

Pierre Hassner összegeztetési kísérlete már sokkal szövegszerűbb és Hegel-hűebb. „Az emberek közti első viszony – írja – a konfliktus viszonya, amely működésbe hozza a két alapvető szenvedélyt, a hiúságot (vagy az elismertetés vágyát), valamint az erőszakos haláltól való félelmet. Az úr és a szolga viszonya azonban messze nem jut nyugvópontra az úr győzelmével, olyan dialektikát indít be, amely az emberi történelem mozgóterejévé válik. A lényegileg dologtalan úr élete kimerül abban, hogy háborúskodás révén elismertetésért, presztízsért és dicsőségért küzd. Nem végez munkát, nincs közvetlen kapcsolata a dolgokkal. A szolga másfelől létrehozza az úr szükségleteit kielégítő dolgokat, s munkája révén átalakítja a természetet és önmagát.” [HASSNER, 1994:319] Mindez azonban nem nyújt megfelelő kárpótlást sem az úrnak, sem a szolganak, mivel egyikük sem jutott hozzá valamely másik tudat általi elismer-tetéshez, amelyet a korábbiakban reméltek. A konfliktus továbbra is fennáll, s csak a hegeli állam lesz képes feloldani azt. Olyan módon, hogy „megleli a munkálkodás és a szükséglet, valamint az áldozat és a háborúskodás mozza-natát (elemét) egyaránt. Ez a feszültség a »civil társadalom« és az állam, a »burzsoá« és a »citoyen« közötti ellentét formájában jelenik

meg. A modern állam problémája pontosan az, hogy toleranciával viseltessék e két mozzanat iránt és összebékítse őket egymással, vagyis hogy létrehozza az arisztokratikus álláspont és a burzsoá álláspont, vagy végső soron az úr, illetve a szolga nézőpontjának szintézisét.” [HASSNER, 1994:320]

Hassner eredeti felvetését, miszerint az úr-szolga viszony a későbbi Hegel-szövegben az állam és a civil társadalom relációjává fordul át, illetve abban él tovább, akár még plauzibilisnek is tekinthetjük. Ám még ha elfogadjuk is azt, hogy a civil társadalom és az állam rendezett viszonyában pontosan ugyanaz az ellentét – az arisztokratikus és a burzsoá álláspont szembenállása – szelídül meg, amely az úr és a szolga konfliktusának mozgatóereje volt, akkor is nyitva marad a kérdés, hogy e metamorfózissal nem változnak-e jelentősen az arisztokratikusnak és a burzsoának nevezett álláspontok maguk is. Egészen pontosan: hogy nem gondol-e alapvetően mást Hegel az arisztokratikus álláspont és viselkedés mibenlétéről a *Fenomenológia* negyedik fejezetében egyfelől, és a *Jogfilozófia* államelméletében másfelől? Márpedig kérdésfelvetésünk szempontjából éppen ez az érdekes.

Áttérve immár azokra az értelmezésekre, amelyek jelentős elmozdulást látnak *A szellem fenomenológiája*, illetve *A jogfilozófia alapvonalai* szerzőjének álláspontjában, elsőként Tony Burns kiváló tanulmányára utalnék, amely a *Hegel, identitáspolitika és a szolgaság problémája* címen jelent meg 2006-ben. [BURNS, 2006] Ebben a cikkben Burns a hegeli politikai filozófiát a kortárs identitáspolitika nézőpontjából elemzi. Az identitáspolitika – szól Burns értelmezése – a társadalmi intézményekkel foglalkozik,

valamint a hozzájuk kapcsolódó társadalmi szerepekkel és címkékkel (erre tekinti példának az „urat” és a „szolgát”), erkölcsi kötelességekkel és jogokkal. Másrészt pedig az egyének ilyen szerepekhez való rendelkezésével, és az egyének részéről az erre adott válaszreakciókkal: a kötelességek elfogadásával vagy elutasításukra tett kísérletekkel. Az identitáspolitikának, folytatja Burns, két fontos változata van. A konzervatív identitáspolitika a fennálló társadalmi intézmények védelmét tűzi zászlajára, igazolást nyújtva a különböző társadalmi szerepekből adódó egyenlőtlenségekre, különösen, de nem kizárólag a tekintély, a státusz és a presztízs tekintetében tapasztalható egyenlőtlenségekre. Magyarazatot kínál arra, hogy ezek a különbségek miért léteznek, és hogy miért kell az egyéneknek elfogadniuk – a gyakran alárendelt – helyüket, és megtenni a szerepeikből fakadó kötelességeiket. A radikális identitáspolitika ezzel szemben teljes mértékben elutasít minden – létező vagy akár csak elgondolt, elgondolható – társadalmi intézményt, amely ilyen különböző státuszú és presztízsű szerepeket létrehozhat. Burns tanulmányának tézise szerint a *Jogfilozófiában* Hegel az identitáspolitika előbbi, konzervatív változatának képviselőjeként lép fel, míg *A szellem fenomenológiájának* elismeretetésért vívott harcra szóló fejtegetései az identitáspolitika utóbbi, radikális változatához szolgálhat teoretikus inspiráció gyanánt.

A Fenomenológia és a *Jogfilozófia* közti szemléletváltozás ilyen explicit tételezésénél azonban gyakrabban jelennek meg hasonló gondolatok közvetett – általában Kojève-kritika – formájában. Alexandre Kojève-et ugyanis gyakran éri a vád, hogy túlságosan egyoldalú. Robert

***Nem gondol-e alapvetően
mást Hegel az
arisztokratikus álláspont és
viselkedés mibenlétéről a
Fenomenológia negyedik
fejezetében egyfelől, és a
Jogfilozófia
államelméletében másfelől?***

Williams például, aki egyetért Kojève-vel abban, hogy az elismertetés Hegel filozófiájának központi kérdése, azt állítja, hogy Kojève „megcsonkítja és eltorzítja a [hegeli] elismerés-fogalom jelentését” [WILLIAMS, 2006:4], amikor azt szorosán hozzáláncolja az úr-szolga dialektikához. Hegel többi művéből kitűnik, állítja Williams, hogy a szeretet és a házasság hegeli leírása legalább annyira alkalmas lehet az elismerés ideáljának tárgyalásához, mint az úr és a solga harca. Patrick Riley azt kéri számon Kojève-en, hogy „(jórészt) figyelmen kívül hagyja” a *Jogfilozófiát*: „hol van [például] az »akarat« Kojève Hegel-olvasatában? – teszi fel a kérdést – Amennyire könnyű az uralom, a szolgaság és az elismerés jelentőségét felnagyítani a *Fenomenológiában*, annyira nehéz lenne eltúlozni az »akarat« szerepét a *Jogfilozófiában*.” [RILEY, 1981:26] George Armstrong Kelly pedig azt kérdezi: „Hogy kerülheti el valakinek a figyelmét, hogy a fizikai erőfeszítés nem az egyetlen elismerésre méltó formája a munkának. Szellemi munka talán nincsen?”² Ezt a kérdést „azonban – teszi hozzá azonnal Kelly – sem Kojève, sem Marx nem teszi fel.” [KELLY, 1972:193-4]

Ezek a Kojève-et egyoldalúsággal vádló bírálatok azonban nem teljesen méltányosak. Akkor volnának csak jogosak, ha Kojève a hegeli politikafilozófia értelmezésének igényével lépett volna fel. De nem ez a helyzet, Kojève csak a *Fenomenológia* olvasatát kívánta nyújtani előadásaiiban. A *Fenomenológia* alapján pedig tényleg úgy tűnhet, mintha Hegel csak az úr-

solga dialektikájának viszonylatában beszélne elismerésről, elismertetésről; mintha a politikum területén az akaratnak igazán komoly szerepet valóban nem szánna; s mintha a munka fogalmába valóban nem értené bele a munka minden formáját, csak azt, ami közvetlenül produktív.

A kritika tehát valójában nem Kojève-et illeti. A fenti bírálatok mögött, azt gondolom, nem Kojève egyoldalúságát, hanem sokkal inkább azt a jelentős fordulatot kell keresnünk, amely az úr és a solga viszonyának tekintetében áll be Hegel két elemzett műve közti időszakban. S amely fordulat valójában nem is teszi lehetővé a két mű „összeolvasását”, közös értelmezését. (Nem véletlen, hogy a hegeli politikafilozófia *Jogfilozófiára* koncentráló értelmezései éppúgy figyelmen kívül hagyják a *Fenomenológiát*, ahogy Kojève a *Jogfilozófiát*.)

De vajon miben áll ez a jelentős változás? A fordulat lényege alighanem az, hogy az úr nézőpontját, azaz – Pierre Hassner kifejezését kölcsönvéve – az arisztokratikus nézőpontot illetően gyökeresen más szemlélet uralja a *Fenomenológiát* és a *Jogfilozófiát*. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a két műben az arisztokrata két egymással ellentétes archetípusa jelenik meg. A *Fenomenológia* úr-solga dialektikájában az úr nem dolgozik, legfeljebb harcol (a presztízsért és a dicsőségért), de inkább csak henyel. Csak a solga dolgozik, hogy ura kényelmi igényeit kiszolgálja, az úr semmi mást nem tesz, csak élvezi

a solga által biztosított kényelmet: fogyaszt. A *Jogfilozófiában* az úr – az uralkodó – akar és

dönt, irányít, „felteszi az i-re a pontot”. Felelősséget visel, nem a számonkérhetőség értelmében természetesen, hanem a felelős döntés értelmében. Amott az úr – kis túlzással – csupán haszontalan, öncélú és henye (átengedve a jövőt a szolgának), itt elismerésre méltó szellemi munkát végző, felelős intellektus, aki – az ész cseléhez nagyon hasonló módon – a nem mindig és nem könnyen észrevehető lényegét jelenti a működésben lévő partikuláris, azaz a szolga munkája, a burzsoá viselkedés- és gondolkodásmódja mögött.

Egy ilyen, a két Hegel-mű éles szembeállítását középpontba állító értelmezéssel szemben természetesen sokféle ellenvetés megfogalmazható. Mondhatjuk például, hogy a *Fenomenológiában* szereplő úrnak vajmi kevés köze van a *Jogfilozófia* uralkodójához; vagy hogy az úr-szolga dialektika történelmi narratíva, s így az abban szereplő konfliktusok a *Jogfilozófia* tárgyát

képező kortárs viszonyok között már régen érvényüket és jelentőségüket veszítették. Ezek valóban komolyan veendő, indokolt és jogos ellenvetések. Ám bármennyire nagyvonalú is a fenti értelmezés, mégis tarthatónak tűnik a két mű szembeállítása – világnézetük, alapvető szemléletük, s nem utolsósorban a szövegekhez politikafilozófusként közelítő olvasókban lecsapódó üzenetük vonatkozásában. Hiszen mind az úr és a szolga dialektikájának, mind a monarcha és a közhivatalnokok viszonyának hegeli leírása eléri azt az absztrakciós fokot, amely lehetővé teszi, hogy „ember és ember, illetve embercsoport és embercsoport közötti alávétés általános értelmezési keretétől szolgáljanak”. [BALÁZS, 2003] Nem véletlen, hogy a radikális identitáspolitikák a *Fenomenológiában*, a konzervatív identitáspolitikák pedig a *Jogfilozófiában* láttak és látnak mind a mai napig fontos és inspiratív szellemi forrást.

JEGYZETEK

¹ A címválasztással a tanulmány szerzője nagyra becsült tanára, Bence György emléke előtt kíván tisztelni, aki 2004. szeptemberében *A politikai filozófia két gyökere Kantnál* címmel tartott előadást ugyanazon a helyen és ugyanazon konferenciasorozat keretében, mint ahol jelen előadás először elhangzott. Bence György említett előadásának szerkesztett változata a [P h r o n e s i s] 2007. nyári számában olvasható.

² Amikor Hegel a munka minden fajtáját a szolgálhoz rendeli, valójában nem csupán fizikai munkára gondol, hanem bármilyen produktivitásra, amely az úr kényelmét szolgálhatja. Így például az úr szórakoztatását célzó zene „előállítás”, vagy az úr egészségét helyreállító, újra „előállító” gyógyító tevékenység is beleférhet az úr-szolga dialektikájának munka-fogalmába. Ezért Kelly kérdése pontosabb volna, ha abban a *fizikai* helyett *produktív* munka, *szellemi* helyett pedig *szervező-irányító, menedzseriális* munka szerepelne. Hiszen ez az a formája a munkának, amely az úr-szolga dialektika konstrukciójából adódóan semmiképpen sem lehet része a szolga tevékenységének.

Az illusztrációk Alexander Vasziljevics KATSURA *A lét három szintje (Hegel)* című festménysorozatának felhasználásával készültek.
(http://nibirjukov.narod.ru/nb_pinacoteca/nbe_pinacoteca_artists_k.htm, letöltve 2008. december 22-én.)

IRODALOM

BALÁZS Zoltán 2003. 'Úr és szolga'. In: *A politikai közösség.* - Budapest: Osiris.

- BURNS, Tony 2006. 'Hegel, Identity Politics and the Problem of Slavery'. *Culture, Theory & Critique*. Vol. 47., No. 1.
- COLE, Andrew 2004. 'What Hegel's Master/Slave Dialectic Really Means'. *Journal of Medieval and Early Modern Studies*. Vol. 34., No. 3.
- DIENSTAG, Joshua Foa 2001. 'What is Living and What Is Dead in the Interpretation of Hegel'. *Political Theory*. Vol 29., No. 2.
- HASSNER, Pierre 1994. 'Georg W. F. Hegel'. In: STRAUSS, Leo - CROPSY, Joseph (szerk). *A politikai filozófia története*. Budapest: Európa.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich 1979 [1807]. *A szellem fenomenológiája*. Budapest: Akadémiai.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich 1983 [1821]. *A jogfilozófia alapvonalai*. Budapest: Akadémiai.
- KELLY, George Armstrong 1972. 'Notes on Hegel's „Lordship and Bondage”'. In: MACINTYRE, Alasdair (szerk). *Hegel: A Collection of Critical Essays*. Garden City, New York: Anchor Books.
- KOJÈVE, Alexandre 1980. *Introduction to the Reading of Hegel*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- POPPER, Karl R. 2001. *A nyitott társadalom és ellenségei*. Budapest: Balassi.
- RILEY, Patrick 1981. 'Introduction to the Reading of Alexandre Kojève'. *Political Theory*. Vol 9., No. 1.
- TAYLOR, Charles 1979. *Hegel and Modern Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WILLIAMS, Robert R. 1997. *Hegel's Ethics of Recognition*. Berkeley: University of California Press.